

Timothy Garton Ash

Rok zázraků

DŮM MŮDY

**S novým esejem o střední Evropě
třicet let po pádu komunismu**

**Svědectví
o revoluci
roku 1989
ve Varšavě,
Budapešti,
Berlíně
a Praze**

PROSTOR



Timothy Garton Ash

Rok zázraků

*Svědectví o revoluci roku 1989
ve Varšavě, Budapešti, Berlíně a Praze*

PROSTOR

Timothy Garton Ash

Rok zázraků

**Svědectví
o revoluci
roku 1989
ve Varšavě,
Budapešti,
Berlíně
a Praze**

Přeložil Miroslav Drozd



PROSTOR | PRAHA | 2019

WE THE PEOPLE: THE REVOLUTION OF '89 WITNESSED
IN WARSAW, BUDAPEST, BERLIN AND PRAGUE
Copyright © 1990, 1999, 2019 by Timothy Garton Ash
All rights reserved

© PROSTOR, 2019

Translation © Miroslav Drozd, 1991, 2009

Afterword translation © Martin Pokorný, 2019

ISBN 978-80-7260-433-3

D., T. a A.

„Tvá vláda, lide, se k tobě navrátila!“

*řekl československý prezident Václav Havel ve svém novoročním projevu v roce 1990. Havel parafrázoval slova Komen-
ského, která původně citoval Tomáš Garrigue Masaryk, prv-
ní prezident Československa, ve svém inauguračním projevu
v roce 1918.*

OBSAH

SVĚDEK A DĚJINY //	13
VARŠAVA: PRVNÍ VOLBY //	27
BUDAPEŠŤ: POSLEDNÍ POHŘEB //	48
BERLÍN: KONEC ZDI //	62
PRAHA: V LATERNĚ MAGICE //	78
ROK PRAVDY //	128
POSTSKRIPTUM: O DESET LET POZDĚJI //	153
STŘEDNÍ EVROPA PO TŘICETI LETECH //	165
Poděkování //	197

SVĚDEK A DĚJINY

Jednoho dubnového dne roku 1989 jsem se ocitl v dole Dimitrov v hornoslezské Bytomi. Bylo to u příležitosti prvního veřejného shromáždění Solidarity na dole od doby, kdy generál Jaruzelski v prosinci 1981 vyhlásil v Polsku výjimečný stav. Ze všech těch zaprášených tváří číselá tichá zlost. Jaksi nepatřičně seděl v první řadě dobře oblečený, vymydlený břichatý člověk. Byl to stranický tajemník. Po minutě ticha za ty, kteří byli za výjimečného stavu zabiti – mnozí z nich byli horníci –, uvedl předseda Solidarity oblastní kandidáty pro parlamentní volby, které navrhl Lech Wałęsa: důlního inženýra, učitele, a opozičního vůdce a esejistu Adama Michnika. Kandidáti se představovali; Michnik ve své řeči poznamenal, že je to v životě horníků vůbec poprvé, kdy hlasují o členech parlamentu podle vlastního výběru. „Tyto volby,“ řekl, „znamenají konec stalinistického totalitního systému.“ Stranický tajemník shrábl zpocenou rukou své papíry.

Krátce nato oznámil předseda Solidarity shromážděným horníkům, že mezi sebou mají návštěvníka z Británie, který o Solidaritě napsal knihu. Pak mi předal mikrofon. Bez sebe překvapením, vykoktal jsem jakousi řeč, v níž jsem se, pokud si dobře vzpomínám, vyjádřil ke třem hlavním věcem. Řekl jsem za prvé, že jsem přijel jako nezávislý pozorovatel, abych napsal o téhle pozoruhodné volební kampani, která znovu obrátila zraky světa k Polsku. Dále jsem řekl, že jako nezávislý pozorovatel jim mohu potvrdit, že jméno Adama Michnika

je na Západě proslulé a že už se stalo symbolem integrity, odvahy a odporu. A pak jsem dodal, že když budou pro Adama Michnika a jeho obdivuhodné spolukandidáty hlasovat, Polsko od Západu pravděpodobně dostane další peníze.

Všechna tato tři prohlášení byla naprosto pravdivá, ale nemohl bych popřít, že jako celek by se bývala dala pochopitelně vykládat jako doporučení k určitému jednání, jinými slovy jako „vměšování do vnitřních záležitostí Polské lidové republiky“. „Okamžité vyhoštění!“ řekl Bronisław Geremek, dlouholetý poradce Solidarity, když se o tom doslechl. Jenomže tentokrát mě nevyhostili a na konci roku už neexistovala žádná Polská lidová republika, do jejichž záležitostí by se dalo vměšovat. Lid z jejího názvu sám sebe vyškrtl.

V každém případě jsem se tak dostal k tomu, že jsem pronesl svou první – a upřímně doufám, že poslední – volební řeč: polsky a v slezském dole.

Týden předtím jsem se v Budapešti zúčastnil čehosi, čemu se říkalo „lidová slavnost“. Opoziční slavnost. U stánků, ve kterých se místo domácí zavařeniny prodávaly samizdaty, visel transparent s prostým nápisem: Hyde Park. Ve velkém stanu probíhala debata představitelů ne méně než sedmi politických skupin, mezi nimiž – a jen jako jeden z mnoha – byl i člověk z Maďarské socialistické dělnické strany, vládnoucí strany komunistů. Dále tu byli: svobodní demokraté, sociální demokraté, malorolníci, takzvaná lidová strana, Maďarské demokratické fórum a jako hosté Svaz mladých demokratů. Mluvčí svobodných demokratů, sociolog Bálint Magyar, řekl: „Naším programem je systém změnit, nikoli reformovat.“ Svobodní demokraté

chtěli změnit neostalinistickou diktaturu v pluralitní demokracii a plánované hospodářství transformovat v tržní ekonomiku založenou na soukromém vlastnictví. Největší aplaus toho dne sklidil Viktor Orbán, vznětlivý černovousý vůdce Svazu mladých demokratů, který prohlásil, že Maďarsko by mělo vystoupit z Varšavské smlouvy.

Když jsem vyšel ze stanu, posadili mě k rozviklanému stolku, u kterého se prodávaly samizdatové kopie překladu mých posledních esejů o střední Evropě. Měl jsem je podepisovat. Majitel stánku mezitím začal lákat návštěvníky, jako kdyby vyvolával: „Kdo to zkusí, vyhrát musí!“ či „Kupte si lístky na naši tombolu!“

Po mnoha zimách přicházelo jaro. Jenomže v dubnu, jakkoli se srovnání s rokem 1848 nabízelo, přišlo jen pro dva státy – Polsko a Maďarsko. Další čtyři země regionu, jež se poněkud zavádějícím způsobem říká východní Evropa, byly stále ještě zmrazeny v rozličných typech diktatur, od brežněvovské nehybnosti v Československu a Východním Německu až k otevřené tyranii rumunského „socialismu jedné rodiny“. Pro mne osobně to znamenalo, že Východní Německo jsem měl zakázáno a o Československu jsem psal pod pseudonymem Edward Marston a jednou, jak s rozpaky přiznávám, také jako Mark Brandenburg. (Edward Marston začal psát pro časopis *The Spectator* z Východního Německa na konci sedmdesátých let. Teď, když jsou údajně materiály Státní bezpečnosti zpřístupněny pro vědecké zkoumání, se těším na ten pod názvem Marston, E.) Jeden americký odborník mluví o těchto státech jako o „gangu čtyř“, a zmíněný název by se dal použít i pro jejich vůdce Honeckera, Husáka, Živkova a v neposlední řadě Ceaușesca.

I to, co se dělo v Polsku a Maďarsku, se jen stěží dalo nazvat revolucí. Ve skutečnosti to spíše byla směs reformy a revoluce. V dané době jsem tomu říkal „refoluce“. Působil tu silný a podstatný prvek změny „shora“, prosazovaný osvícenou menšinou ve stále ještě vládnoucích komunistických stranách. Ale byl tu také přítomen životně důležitý prvek tlaku „zdola“. V Maďarsku převládal spíše první, v Polsku zase druhý, ale přesto už se v obou zemích dalo mluvit o jejich spolupůsobení, zprostředkovaném ovšem jednáním mezi vládnoucími a opozičními elitami.

Na podrobnosti tu není místo. Přesto se však zmíním o několika klíčových bodech. Jak v Polsku, tak v Maďarsku lze přímé předchůdce „refolucí“ roku 1989 hledat už v květnu 1988. Příznačné bylo, že v Polsku začala „refoluce“ stávkami a v Maďarsku sjezdem strany. Ten nahradil churavějícího Jánose Kádára Károlyem Grószem, jemuž v té době bylo pouhých sedmapadesát, a Západ ho proto vítal jako mladého, pragmatického a dynamického. Proces, v jehož čele Grósz v průběhu příštího roku stál, byl ovšem spíše zmateným ústupem než dynamickým postupem vpřed, a strana během něj opouštěla jednu pozici za druhou: koncem roku 1988 už se opoziční skupiny směly nejen ustavovat, ale i pořádat demonstrace; v lednu 1989 parlament schválil zákonné záruky svobody shromažďování a sdružování (ne však ještě pro politické strany); v únoru strana v zásadě deklarovala svou podporu přechodu k „systému více stran“ a v dubnu se formálně zřekla leninského principu „demokratického centralismu“.

Do jisté míry to všechno byl výsledek zamýšlené strategie ústupu za účelem útoku – *reculer pour mieux sauter*.

Potíž byla v tom, že k *sauter* se už strana nedostala. Po-
dařilo se to naopak nejružnějším opozičním skupinám
a čerstvě se vylíhnuvším stranám, které jsem viděl už
na slavnosti. A také novinářům. Hnutí se totiž odehrá-
valo jak ve sdělovacích prostředcích, tak na ulicích. De-
monstrace sílily, zejména při výročích předchozích ma-
ďarských revolucí 15. března (1848) a 23. října (1956). Ale
jejich vliv se šířil po celé zemi především zásluhou sdě-
lovacích prostředků, hlavně televizního vysílání. Stručně
řeceno, šlo o kuriózní disproporci mezi relativně slabým
lidovým „tlakem“ a stranickým „tahem“.

Ne tak v Polsku. Tady se historie roku 1989 nedá pochopit
bez odkazu na nejmohutnější a nejpodporovanější lidový
„tlak“ v historii komunistické východní Evropy, totiž na
Solidaritu po roce 1980. Cesta k vyjednávání o konci ko-
munismu tu začala dalším kolem stávek v květnu 1988,
kdy dělníci k nelibosti úřadů a k potěšení Solidarity a do
jisté míry k překvapení obou stran skandovali „*Nie ma
wołności bez Solidarności!*“ (Bez Solidarity není svoboda!)

Strávil jsem den v rodišti Solidarity, loděnicích V. I.
Lenina v Gdaňsku, kam mne, abychom se vyhnuli po-
hotovostním jednotkám policie blokujícím vstupy na ná-
dvoří, protáhl přes zeď pod mohutným potrubím a ko-
lem rezivějícího trupu sovětské lodi jeden sympatický
student. Ve štábu stávkového výboru jsem uviděl Lecha
Wałęsu, jak v pruhovaných kalhotách a kožených pan-
toflích debatuje s jedním ze svých hlavních poradců, ka-
tolickým novinářem Tadeuszem Mazowieckým. Půlka
výboru postávala kolem. Mazowiecki se pokoušel Wa-
łęsu přesvědčit, aby do jednání vložil celou svoji autori-
tu, ale ten lišácky odmítal. „*Panie Tadeuszu,*“ říkal, „na

jednání a rozumy jste tady vy!“ A pan Tadeusz se přes Wałęsovo rameno ušklíbl, jako by chtěl říct: „Co mám s takovým člověkem dělat?“

Později jsem mluvil s několika dělníky, kteří se v poměrně malém počtu odvážili okupovat nádvoří. Jeden z nich shrnul jejich stížnosti pádnou a nikoli bezvýznamnou poznámkou: „Čtyřicet let socialismu, a pořád nemáme toaletní papír!“

Když jsem jim popřál úspěch, pokrčil jeden z nich rameny a řekl: „Možná tak za třicet let...“ Takové byly pocity, a přesto pouhých třicet hodin poté stávkující pochodovali zavěšeni jeden do druhého, otec Henryk Janowski po Wałęsově pravici, Mazowiecki po jeho levici, a kdosi v čele nesl dřevěný kříž s nápisem „Bůh, čest, vlast“ a „1970, 1980, 1988...“

Vypadalo to jako porážka. Ještě v červenci 1988 mohl tehdejší mluvčí vlády Jerzy Urban tvrdit, že „hnutí Solidarity... patří jednou provždy minulosti“. Jenomže v srpnu přišla další vlna stávek, ještě větší než ta poslední, a dělníci ještě silněji a hlasitěji požadovali návrat Solidarity. Jednatřicátého srpna, v den osmého výročí Gdaňské dohody z roku 1980, rodného listu Solidarity, měl ministr vnitra, generál Czesław Kiszczak, okázalou a velkou publicitou provázenou schůzku s Lechem Wałęsou, jehož moc dlouho ignorovala jako „soukromého občana“. Wałęsa tehdy využil své osobní autority k potlačení stávek.

Pak následovaly čtyři měsíce komplikovaných a často tajných jednání mezi vůdci Solidarity a skupinou uvnitř stranického vedení, během nichž Wałęsa znovu triumfoval při televizní debatě s hlavou oficiálních odborů, Alfredem Miodowiczem. Wałęsova velká skupina, složená především z intelektuálů, utvořila formálně „Občanský

výbor“ a v kritickém okamžiku získala podporu generála Jaruzelského, jenž zasáhl veškerou svou osobní autoritou do jednání a na bouřlivém plénu ústředního výboru v lednu 1989 se mu podařilo prosadit rozhodnutí akceptovat návrat Solidarity. Tím se otevřela cesta pro bezprecedentní rozhovory „u kulatého stolu“, zahájené 6. února. Snímek obrovského stolu, připomínajícího svým tvarem preclík s velkou kyticí uprostřed, obletěl, jak se říká, celý svět. Ve skutečnosti však hlavně východní Evropu.

Historie kulatého stolu s jeho podstoly a podpodstoly, neformálními vrcholnými setkáními ve vesnici Magdalenka nedaleko Varšavy a bizarními rozhovory bývalých vězňů s jejich bývalými vězniteli by si zasloužila zvláštní knihu. Snad největším historickým paradoxem těchto rozhovorů bylo, že rychlé konání voleb považoval právě režim, domnívající se, že čím kratší bude volební kampaň, tím větší bude mít šanci porazit zcela nepřipravenou opozici. Solidarity naopak přišla k rozhovorům odhodlána prosadit jedinou věc: zákonné obnovení Solidarity. Kromě toho chtěla požadovat zásadní změny v oblasti sdělovacích prostředků, práva, vzdělání a místní samosprávy. Brzké volby s dohodnutou omezovací klauzulí přitom pokládala za součást ceny, kterou za to bude třeba zaplatit. Další bylo silné prezidentství generála Jaruzelského. V průběhu jednání však Solidarity zjistila, že je schopna získat víc, než původně očekávala, takže rozhovory skončily akceptováním svobodných voleb, nejen pokud se týkalo pětatřiceti procent křesel v Sejmu, ale rovněž celé horní komory parlamentu, Senátu. Návrh svobodných voleb do horní komory ve skutečnosti vzešel od politika zastupujícího při jednáních komunistickou stranu; stalo se tak při